

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ

Процес формування неоекономіки інноваційного типу потребує виваженого теоретико-методологічного обґрунтування фундаментальною економічною теорією. Дослідження теорії інновацій має велике науково-практичне значення. Вивчення становлення теорії інновацій є міждисциплінарним питанням, що знаходиться на перехресті таких наук як економічна теорія, соціологія, політологія, теорія ймовірностей тощо. Теорія інноваційної економіки стає новою науковою парадигмою економічного розвитку світу на перспективу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: теорія інновацій, інноваційна економіка, неінституціоналізм, еволюційна економіка, ортодоксальні течії, неортодоксальні школи, мейнстрім, гностично-еволюційний підхід, постіндустріальна економіка, еволюційна економіка, інституційна економіка.

Сучасний етап існування країн світу пов'язаний із пошуком нової моделі економічного розвитку як адаптивного способу «виживання» національних економік у системі активізації глобалізаційних процесів, що ведуть до посилення залежності трансформаційних економік від розвинутих постіндустріальних, висувають нові жорсткі вимоги до учасників міжнародних економічних відносин. Такою адекватною сучасним вимогам економічного розвитку є модель інноваційної економіки.

Перехід України до моделі інноваційного розвитку, в якій джерелом економічного зростання мають стати наукові знання, технологічні інновації та інформація, забезпечить утвердження її як високо розвинутої держави з конкурентоспроможною економікою, здатною інтегруватися в європейський та світовий простір. Однак, існує проблема формування національної моделі нової економіки інноваційного типу з урахуванням специфіки розвитку вітчизняної економіки.

Проблема становлення теорії інноваційної економіки є структурованою в історії економічної думки XX століття. Вітчизняна економічна школа схиляється до необхідності розгляду теорії ін-

новацій в гностично-еволюційному аспекті й представлена роботами Павленко І., Абалкіна Л., Антонюк Л. Гальчинського А., Гейця В., Поручника А., Завгородньої О., Онікієнко В., Ємельяненко Л., Терон І., Федулової Л., Ушакової Н., Чухно А. Іноземна теорія інновацій носить міждисциплінарний характер, тобто знаходиться на перетині таких наук як соціологія, політологія, економічна теорія, теорія ймовірностей, біоекономіка тощо. В межах економічної теорії засади інноваційної економіки розглядаються в межах альтернативної течії неортодоксів на противагу мейнстріму (Нельсон Р., Уінтер С., Яковец Ю., Іноземцев В., Норт Д., Дракер П. та ін.).

Пошук ефективних інструментів, шляхів становлення та етапів формування національної інноваційної системи лежить у площині дослідження теорії інновацій, моделей інноваційних економік країни світу, з метою вироблення власної країнової моделі.

Розгляд теорії інновацій доцільно провести в аспекті гностично-еволюційної структуризації, тобто в контексті розвитку економічної думки загалом та її інтерпретації представниками провідних економічних шкіл минулого і сучасності [4, с. 28].

Практика інноваційної діяльності існує багато тисячоліть, однак окремим предметом вивчення інновації стають лише у XX ст. У формуванні й розвитку теорії інновацій можна виділити наступні часові лаги: 10—30-ті роки XX століття — зародження основ теорії; 40—60-ті роки — розвиток, деталізація та аргументація базових новаторських ідей попереднього етапу; із середин 70-х років (період не завершено) відбулося підвищення активності науковців щодо дослідження теоретичних засад становлення постіндустріального суспільства. Дана періодизація запропонована дослідниками пострадянської школи Онікієнко В. В. та Яковцем Ю. В [7, 13].

Періодизація формування теорії інновацій у XX ст. розпочинається з становлення загальної теорії циклів і криз в економічній і технологічній сферах. Вчення М. І. Туган-Барановського про вирішальну роль флуктуацій інвестицій у зміні фаз промислового циклу є передумовою для розуміння ролі інновацій в управлінні економічними кризами [7, с. 95]. Циклічний підхід на основі довгих хвиль до розвитку економіки на найвищому рівні обґрунтував М. Д. Кондратьєв, провівши емпіричні дослідження економік Англії, Франції, Німеччини і США за період — кінець XVIII — початок XX ст. [7, с. 96]. Отже, Кондратьєвим закладено основи загальної теорії інновацій, яка охоплює не тільки технологію і

економіку, але й соціально-політичну сферу, а також розкриває механізм взаємодії інновацій у різних сферах суспільства.

Основоположником теорії інновацій вважається представник австрійської школи Йозеф Шумпетер. Основні праці вченого «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) і «Економічні цикли (іноді переводиться як «Цикли ділової активності»)» (1939 рік) і «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942 рік) знайшли подальше визнання і розробку в працях багатьох вчених світу. Шумпетер зробив спробу виявити рушійні сили економічної динаміки. Метою його досліджень була побудова теорії так званих циклів ділової активності (business cycles) — хвилеподібних чергувань періодів відносного процвітання і депресії, які вперше були знайдені російським економістом Миколою Кондратьєвим. В своїй інноваційній теорії «довгих хвиль» Шумпетер довів існування економічних інновацій, високо оцінив роль підприємця-новатора в економічному прогресі. Шумпетер висунув гіпотезу, згідно якої двигуном економічного розвитку, який він мислив як циклічний процес структурних змін, що народжуються усередині економіки, є інноваційна діяльність підприємця. Крім Й. Шумпетера, до послідовників інноваційного напрямку в теорії «довгих хвиль» відносять таких вчених, як Саймон Коваль, Герхард Менш, Альфред Клайнкнехт, Джакоб Ван Дайн [3, с. 176].

Розвиток економічної теорії інновацій у наступні періоди здійснювався за різними напрямками. Особливо слід відмітити зростання уваги до природи інновацій у теоріях інтелектуальної технології Р. Хайєка та М. Фрідмена. Основною гносеологічною тезою філософії Хайєка є теза про принципову обмеженість людського знання і про те, що це знання не існує в концентрованій формі у вигляді закінченого набору відомостей, втілених у формулах і цифрах, а значна частина цього знання має здебільшого інтуїтивний характер [7, с. 99].

Сучасник М. Д. Кондратьєва Пиритим Сорокин у фундаментальній праці «Соціальна й культурна динаміка» (1937—1941 рр. видання) визначив основи теорії інновацій у соціокультурній сфері, розуміючи під останньою не тільки мистецтво і культуру, соціальні та політичні відносини, але й динаміку наукових відкриттів і винаходів, міждержавних та громадських війн [7, с. 100].

Отже, за три десятиліття ХХ ст. були закладені фундаментальні основи теорії інновацій, а саме економічних, технологічних і соціокультурних.

Серед базових робіт періоду 40-х—70-х років можна виділити

монографію англійського вченого Джона Бернала «Наука в історії суспільства» (1954 р.). Вчений пояснює зв'язок між науковими, технічними і соціальними нововведеннями на всіх етапах історії розвитку суспільства. На його думку, періоди розквіту науки, звичайно збігаються з періодами посилення економічної активності та технічного прогресу [7, с. 101].

Сучасний етап розвитку теорії інновацій починається з публікації монографії німецького вченого Герхарда Менша «Технологічний пат: інновації переборюють депресію». Слід відзначити монографії Д. Ван Дайна «Довгі хвилі в економічному житті», А. Клайнкнехта «Інновації в періоди кризи й процвітання», К. Фрімена, Дж. Кларка, Л. Суте «Безробіття й технічні нововведення. Вивчення довгих хвиль економічного розвитку», Івана Ніколова «Довгі хвилі Кондратьєва».

Активну позицію щодо розвитку теорії інновацій займають вчені російської економічної школи, а саме Яковець Ю. В., Кузик Б. М., Кушлін В. І. Глазьев С. Ю., Львов Д. С., Фетисов Г. Г., Іноземцев В. Л. У монографіях «Глобалізація і взаємодія цивілізацій» (2001 р.) і «Епохальні інновації ХХІ століття» (2004 р.) Яковця Ю. В. обґрунтована концепція взаємозв'язку різних за тривалістю циклів розвитку суспільства та різних його елементів (сфер) — середньострокових (приблизно раз на десятиліття), довгострокових (Кондратьєвських, півстолітніх), наддовгострокових (столітніх, цивілізаційних) і тисячолітніх (історичних суперциклів), що включають тріаду родинних світових цивілізацій [13].

Загалом, розвиток сучасної економічної науки проходить у руслі мейнстріму, яким є домінуючий напрям у західній економічній думці, що базується на теорії загальної рівноваги. Основою мейнстріму традиційно вважається неокласика і її модель «людини економічної». Однак зводити мейнстрім лише до неокласики є невірним. Прикладом усвідомлення ролі і значення інститутів у економічній системі є інтеграція інституціоналізму в структуру мейнстріму [5, с. 39]. Так, у руслі мейнстріму виникло дві альтернативні течії: ортодоксальні і неортодоксальні школи. В межах історичних шкіл неортодоксального напрямку (старий інституціоналізм, неоінституціоналізм, теорія регуляції, соціальна економіка, критична політекономія, австрійська школа і постмодернізм в економіці) виникла вимога інтеграції економіки з іншими соціальними науками, «соціального конструювання» економічної реальності, історичної і національної специфіки. Другу групу неортодоксів формують підходи, що

пов'язані з інтеграцією соціальних і природничих наук (еволюційна економіка, екологічна економіка, біоекономіка, поведінкова економіка і еконофізика).

Отже, на поверхні сучасної міждисциплінарної політекономічної думки формуються і знаходять подальший розвиток ідеї теорії інноваційної економіки. А саме в рамках концептуального підходу можна виділити новітні напрями в економічній теорії: інституціональна економічна теорія; еволюційна економічна теорія; постіндустріальна теорія; теорія інноваційного суспільства; нова теорія економічного зростання; теорія технологічних укладів; теорія постмодерніті в економіці.

Еволюція новаторської економічної думки щодо теорії інновацій перш за все прослідковується в сучасному інституціоналізмі. Засновниками неоінституціоналізма були американці Дж. К. Гелбрейт, Г. Колм, Дж. М. Бьюкенен, Р. Коуз, Д. Норт, швед Г. Мюрдаль, француз Фр. Перру. Неоінституціоналізм аналізує технічний прогрес як основу змін інституційної структури економічної системи. Розробка шляхів і методів трансформації ринкової системи у «нову індустріальну державу», або «суспільство загального благополуччя», — характерна риса неоінституціоналізму [9]. Реальні процеси перетворення ринкової системи неоінституціоналісти пов'язували з науково-технічною революцією. Вони звертали увагу на такі питання, як національні цілі та пріоритети, соціальна ціна економічного зростання, тобто до проблем, які ринок самостійно вирішити не може.

Логічним продовженням інституційної теорії є еволюційна економічна теорія, яка показує, яким чином економічне зростання на макрорівні залежить, з одного боку, від розмаїтості й невизначеності, а з іншого боку — від процесів гармонізації, регулювання й стандартизації на мікроекономічному рівні; вивчає закономірності й історичну спадкоємність технологічної динаміки [7, с. 112]. Засновниками цієї теорії є Річард Нельсон і Сідней Уінтер, які називали себе послідовниками Й. Шумпетера або неошумпетеріанцями [6, с. 71]. Таким чином, основну увагу еволюційна економіка приділяє інноваціям, конкуренції як процесу «природного відбору, а також проблемам випадковості і невизначеності». Основні ідеї еволюційної теорії прослідковуються в праці Ю.В.Яковця «Епохальні інновації XXI століття» (2004 р.). Так, він пише, що «в динаміці інновацій проявляються закономірності соціогенетики — спадковості, мінливості і відбору» [13, с. 57]. Вчений зазначає, що відбором є вибір і корекція можливого набору інновацій. Суб'єктами інноваційного відбору є вчені, інноватори (підприємці,

інвестори, політики і діячі культури) і держава [13, с. 61]. Причому, основною задачею держави є стратегічно-інноваційна функція [13, с. 62]. Тобто, за методико-категоріальним апаратом еволюційну економічну теорію можна позиціонувати як одну із підструктур сучасної інституційної теорії.

Тобто, неoinституціоналізм заклав основи структурно-інституційних змін економічної системи інноваційного типу. Проблема протиріч неокласичної теорії і маржиналізму знайшла своє вираження в інституціоналізмі, в аспекті змін відношення до базових концептуальних основ розвитку економіки, що представлено в таблиці 1. А саме, політика втручання держави в економіку проявилася у становленні системи державного програмування і індикативного планування. Так, на зміну ринку вільної конкуренції приходить нова економічна структура, що є симбіозом корпорацій, середнього і малого бізнесу. На зміну останньому приходить ще складніша структура, в якій ключовим економічним інститутом стає держава.

Модель ринків від ринку вільної конкуренції еволюціонує в монополістичну й олігополістичну конкуренцію, та природну монополію, що сприяє розвитку інноваційної діяльності. Чиста монополія обмежується державою як фактор стримування інноваційної активності. Конкуренція стає фактором природного відбору інноваторів. Мотивація ринків із суто економічних приватних інтересів переростає в суспільно-економічні інтереси під чітким соціальним контролем. Основним фактором виробництва стають підприємницькі здібності новаторського типу. Проблеми, що ставляться для розв'язання, полягають у невизначенності і випадковості економічних процесів, що притаманно економічній системі інноваційного типу. Отже, незаперечним виглядає той факт, що теоретико-методологічні основи формування теорії інновацій були розвинуті інституціоналізмом і можуть бути використанні як інструментарій для формування інноваційної економіки в Україні.

Сучасні інноваційні теорії пов'язані з розвитком постіндустріального суспільства. Теорія постіндустріального суспільства базується на філософії позитивізму, розглядає формування і розвиток суспільства на основі прогресу наукового знання, технології суспільного виробництва [9, с. 12]. Представники різних наукових шкіл тією чи іншою мірою збагатили концепцію постіндустріального суспільства (Ростов В., Фурастьє Ж., Кларк К., Томінагі К., Турен А., Ріхта Р.).

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРОВІДНИХ

Концептуальні основи Наукова течія	Державна політика	Форма власності	Фінансова база	Модель ринків
Інституціоналізм	Різні форми втручання держави в економіку: державне програмування і інлікативне планування	Приватна і суспільна власність	Державний і приватний капітал	Ринки монополістичної, олігополістичної конкуренції, природна монополія; симбіоз корпорацій, середнього і малого бізнесу
Неоінституціоналізм				
Еволюційна економіка	Функція держави — стратегічно-інноваційна; стандартизація і гармонізація на мікрорівні	Приватна і суспільна власність	Державний і приватний (акціонерний) капітал	Ринки всіх типів конкуренції (обмеження монополії). Конкуренція як процес природного відбору
Теорія постіндустріального суспільства	Напівдержавна економіка	Приватна і суспільна	Державний і приватний (акціонерний) капітал	Ринки вільної, монополістичної, олігополістичної конкуренції

Проте визначальну роль відіграє наукова праця американського соціолога Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство» (1973 р.). У роботі розглядаються проблеми індустріальної цивілізації та обґрунтовується визначальна роль фактора технологічного прогресу у розвитку суспільства. Характерними рисами постіндустріального суспільства є гуманізація та екологізація технологічного прогресу та глобалізація науково-технічного перевороту [1]. Тобто, теорія постіндустріального

Таблиця 1

НАУКОВИХ ТЕЧІЙ ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ

Мотивація ринків	Мотивація бізнесу	Основні фактори виробництва	Нові проблеми, що ставляться
Соціально-економічні інтереси; система державних стимулів	Прибуток від інноваційної діяльності; інноваційний підхід до ведення бізнесу	Підприємницькі (новаторські) здібності	Протиріччя і проблеми капіталізму; Національні цілі і пріоритети; Соціальна ціна економічного зростання
Переважно економічні інтереси	Прибуток від інноваційної діяльності на основі інноваційного відбору суб'єктів — вчені, інноватори, держава	Підприємницькі здібності	Закономірність і історичну спадкоємність технологічної динаміки; Проблеми випадковості і невизначеності
Соціально-економічні інтереси; система державних стимулів	Прибуток від інноваційної діяльності; гуманізація та екологізація технологічного прогресу	Підприємницькі здібності; знання та інформація	Формування і розвиток суспільства на основі прогресу наукового знання, технології виробництва

суспільства є методологічною парадигмою трансформації країни до вищої стадії суспільно-економічного прогресу. Теорія інноваційного суспільства є логічним продовженням теорії постіндустріального суспільства. Хоча економічна наука, на сьогодні, й не виділяє її в окрему теорію, ми вважаємо, що вона має повне право бути виділеною в самостійну економічну теорію еволюційного типу. Найбільш науково зріле обґрунтування даної теорії в своїх працях подає венгеський вчений Б. Санто.

Він пише: «Інноваційне суспільство — це високоінтелектуальне суспільство, до того ж у глобальних розмірах, це шлях тих, які обрали метою і формою своєї діяльності безупинне інтелектуальне пізнання, шлях тих, існування яких характеризується підвищеною інтелектуальною діяльністю і прагненням реалізувати свої ідеї. Кристально чистою формою підвищеної інтелектуальної активності потрібно, очевидно, вважати наукову діяльність і, в першу чергу, фундаментальні дослідження» [11, с. 12]. Дослідник також вказує на силу інноваційного саморозвитку, якою є «активне втручання в процес власної зміни, нелінійний, непередбачуваний процес» [11, с. 14].

На початку ХХІ ст. продовжується наукова полеміка щодо ствердження постіндустріальної наукової парадигми, радикального інноваційного оновлення пануючої сьогодні системи наукових поглядів. Основи цієї парадигми були закладені ще в першій половині ХХ ст. — в теорії циклів і криз М. І. Туган-Барановського, М.Д. Кондратьєва і Й. Шумпетера, вчення про ноосферу В.І. Вернадського, теорії соціокультурної динаміки і інтегралізму П. Сорокіна тощо. Як бачимо, в результаті наукової революції змінюється структура наукового знання, склад лідоючих наукових шкіл.

Тому, власне формування теорії інновацій можна розглядати як базисне нововведення у розвитку науки. Загальновизнаним її засновником вважається Й. Шумпетер. Попередній аналіз показує, що на основі його досліджень сформувалось багато напрямів, які також розвивали і доповнювали теорію інновацій різними точками зору. Так, витoki подальших розробок в австрійській школі Й. Шумпетера знаходять неокласицисти, еволюціоністи, теорії постіндустріальної та інноваційної економіки тощо. Особливі досягнення у визначенні чинників соціально-економічного розвитку економіки інноваційного типу здійснила інституційна теорія. Отже, її інструментарій регулювання економічної системи, алгоритм формування інститутів держави може бути взятий за основу формування інноваційної економіки в Україні.

Література

1. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования: Пер. с англ. / Д. Белл. — М.: Academia, 1999. — 956 с.

2. *Гуриева Л. К.* Концепция технологических укладов // *Инновации.* — 2004. — № 10 (77). — С. 70—75.
3. *Єрохін С. А.* Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) / Наукова монографія. — К.: Світ знань, 2002 р., 528 с.
4. *Завгородня О. О.* Теорія інновацій: проблеми розвитку і категоріальної визначеності // *Економічна теорія.* — 2006. — № 4. — С. 27—39.
5. *Либман А.* Современная экономическая теория: основные тенденции // *Вопросы экономики.* — № 3. — 2007. — С. 36—54.
6. *Нельсон Ричард, Уинтер Сидней.* Эволюционная теория экономических изменений: Пер. с англ. / Ричард Нельсон, Сидней Уинтер; Научн. ред. В.Л. Макаров. — М.: Дело, 2002. — 536 с.
7. *Онiкiєнко В. В., Ємельяненко Л. М., Терон І. В.* Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України (За ред. В. В. Онiкiєнка). — К.: РВПС НАН України, 2006. — 480 с.
8. *Павленко І. А.* Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України: Монографія. — К.: КНЕУ, 2007. — 248 с.
9. *Федулова Л. І.* Інноваційна економіка: Підручник для вищ. навч. закладів. — К.: Либідь, 2006. — 480 с.
10. *Чухно А. А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України. — К.: Логос, 2003. — 631 с.
11. *Санто Б.* Сила инновационного саморазвития // *Инновации.* — 2004. — № 2 (69). — С. 5—15.
12. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982. — 304с.
13. *Яковец Ю. В.* Эпохальные инновации XXI века / Ю. В. Яковец. — М.: Экономика, 2004. — 444 с.

Стаття надійшла до редакції: 28.12.2007